

SZÖNYI GYÖRGY ENDRE

A magyar kultúra tanításának módszertani kérdéseihez

1 Személyes tapasztalatok

Idestova húsz éve tanítok magyar kultúrát külföldieknek. A hetvenes évek végén kezdtem foglalkozni a JATÉra magyart tanulni küldött amerikai diákokkal, majd a Varsói Tudományegyetem Magyar Tanszékén dolgoztam két évet, mint lektor (1980-82); 1986-87-ben az észak karolinai Elon College vendégtanáráként az európai kultúra oktatója voltam, s eközben igyekeztem magyar témákat is érinteni; 1988-tól a JATE hungarológiai programjának vezetője vagyok, melynek keretében 1993-tól beindítottuk a magyar diákoknak ajánlott, „hungarológia-tanár” speciális képzést is. Mindezenközben nem csak azt tapasztaltam, hogy a magyar kultúra célzott tanítása külföldiek számára olyan nehézségekkel állít szembe, melyek a külföldiek eltérő világlátásából, élettapasztalataiból és hiányos ismereteiből következnek; hanem azt is, hogy ezek folyamányaként speciális felkészítést igényelnek az őket tanító tanárok is.

2 Kultúratanítás mint fordítás

Kettős problémával nézünk szembe, melyet a magyar nyelv tanításának analógiájával a következőképpen írhatunk le: nem biztos, hogy az a legjobb „magyar mint idegen nyelv”-tanár, aki a legjobban tudja a magyar nyelvtant és kitűnő magyartanár magyar diákok közösségében. Ugyanígy, nem elég jól ismerni a magyar kultúrát ahhoz, hogy azt sikeresen tudjuk átadni külföldieknek, jól kell ismerni a külföldieket is, tisztában kell lenni sajátosságos korlátaikkal és elvárásaikkal; vagyis nem egy kultúra előadójának kell lenni, hanem két kultúra közötti fordítónak, aki mindkét oldalt jól ismeri és képes arra, hogy nem szó szerinti, hanem értelemszerű fordítással hidat verjen, kommunikációt létesítsen az egymás számára idegen kultúrák között.

2.1 Gadamer az értelem közösségéről

A kultúrák közti fordítást úgy értem, ahogy Gadamer beszél a kommunikatív értelmezésről: a tolmács ösfunkciója, hogy közbeszólás – *interpre*s – révén teremt kapcsolatot. Akkor végzi jól a dolgát, ha eltűnik a dialógus főszereplői között, de minél láthatatlanabb a tolmács, vagyis minél zökkenőmentesebb a megértés, annál sikeresebb a tolmácsolás, fordítás. Nemcsak a nyelvek közötti fordításra, de a kultúra átadására is vonatkozik mindez, hiszen a kultúra maga is szövegszerű, alapvető vonása a nyelviség. „Mi a nyelviség?” – kérdi Gadamer – „Híd vagy korlát? Híd-e amely révén valaki másokkal kommunikál s a másság sodró folyama fölött önazonosságokat épít; vagy korlát, amely határt szab saját önfeladásunknak és elzár minket a lehetőségtől, hogy magunkat teljesen kifejezzük és közöljük.” A cél „az értelem közössége, mely a beszélgetésben alakul ki,” közvetítés „mások másságának áthatolhatatlansága között” (Gadamer é.n., 32-3).

3 A kultúratanítás módszertani háttérrel igényel

Egy kultúra tanítása tehát legalább olyan speciális feladat, mint az idegennyelvi tolmácsolás, s ahogy a tolmácsokat is igen magas szintű és kemény képzés során lehet csak ellátni a megfelelő készségekkel, amellet szeretnék érvelni, hogy nem megy másként ez a kultúra tanárainál sem. Vagyis úgy gondolom, hogy a magyar kultúra bemutatása és terjesztése külföldieknek olyan hivatás, melyet nagy felelősséggel kialakított képzés során lehet szakmává szilárdítani. E szakmai professzionalizmusnak még csak a kezdeteinél tartunk. Nagy eredménynek számít, hogy az Eötvös Loránd és a Janus Pannonius Tudományegyetemen már akkreditálták a „Magyar mint idegen nyelv – hungarológia” szakot, illetve hogy a József Attila Tudományegyetem ugyancsak kifejlesztett egy az ezekhez hasonló, de egyéni sajátosságokkal is rendelkező speciális képzést, melynek egyetemi szakként való akkreditálása 1998-ben elkezdődött. E szakok tanterveiben már felsejlenek azok a keretek, melyek garantálhatják, hogy a magyar követségek kultúratanácsosai és a külföldi magyar intézetek munkatársai, a különböző magyar nemzetközi fesztiválok szervezői, az idegen nyelveken megjelenő magyar újságok és periodikák szerkesztői, és természetesen nem utolsó sorban a külföldön oktató magyar lektorok ne hályogkovács módjára és pusztán intuíciójukra hagyatkozva próbáljanak híveket szerezni a magyar kultúrának.

Lektorok kiválasztásánál ma még gyakran az a kritérium, hogy magyar szakos diplomával rendelkezzenek. Mintha a nemzeti szak elvégzése önmagában garantálná, hogy aki jól ismeri a rendszeres magyar nyelvtant, az automatikusan fogja tudni megoldani a magyar mint idegen nyelv tanítását külföldiek részére, illetve, hogy aki magas szinten tisztában van a magyar történelem és kultúra kérdéseivel (bár a magyar szakosok sokszor nincsenek is tisztában a magyar történelem kérdéseivel, hiszen túlnyomó részben irodalmat és nyelvtant tanulnak) az automatikusan fogja érezni, hogy ebből a külföldinek mit kell átadni.

Elengedhetetlennek tartom, hogy az újonnan beindult hungarológiai képzések keretében tegyünk nagy hangsúlyt a magyar kultúra tanításának módszertanára – ismereteim szerint szerencsére részben már nyitott kapukat döngetek –, s kívánatosnak tartom, hogy megfelelő koordinációval a tantárgy módszertani alapelveit egyeztessük, bizonyos elvi kérdéseket megvitassunk és ötleteket adjunk egymásnak a speciális felkészítés tartalmi és gyakorlati kérdéseit illetően.

A következőkben néhány ilyen alapelvre szeretnék javaslatot tenni, valamint példákkal szeretném illusztrálni a fentebb mondottakat.

4 A kultúratanítás módszertanának alapelvei

A legfontosabb alapelvre, a „tolmács mentalitásra” már utaltam, és ez természetesen nem csak a magyar kultúra tanításának, de mindenfajta pedagógiának, sőt, bármiféle kommunikációnak módszertani alapelve. Ennek értelmében elengedhetetlen, hogy a magyar kultúra oktatója maga is megpróbálja „idegen szemmel” nézni saját közösségét és hagyományait, azaz semmiképpen se egy kész, lezárt képet próbáljon a külföldre oktatozni, hanem maga is vegyen részt abban a közös munkában, melynek során partnere kialakítja a saját magyarságképét – természetesen önnön nemzeti identitása, ideológiája, értékrendszere függvényében.

Ahhoz, hogy e közös munka sikeres legyen, a „tolmács” tanárnak a következő ismeretekkel kell felvértezve lennie: 1/ ismernie kell a tényanyagot, hogy tudja miről beszél. De ahhoz, hogy azt is tudja *hogyan* beszéljen, 2/ ismernie kell partnerét, annak kultúráját, annak érdekében, hogy megtalálja azokat a pontokat, melyekre a Gadamer által említett képletes hídak verheti. Mindezeket túl ismernie kell 3/ a kultúra bizonyos általános vonásait, működési mechanizmusát, hogy elméletileg is képes legyen a kapcsolódási pontokat felismerni.

4.1 A „kultúra” terminus értelmezése

A „kultúra” terminust tágan, az „értelmező antropológia” felfogása szerint használom, ahogyan azt Clifford Geertz definiálta, többféleképpen is. Az alábbiakban három definícióját idézem:

1/ „Max Weberrel úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak” (Geertz 1994, 172).

2/ „Egy nép kultúrája önmaga rendezte szövegek együttese” (Geertz 1994, 169), vagyis a kultúra azon történetek összesége, melyeket magunkról mesélünk magunknak.

3/ Nincs kultúrától független természet: „s kultúra alatt itt nem elsősorban konkrét viselkedési minták – szokások, hagyományok – értendők, sokkal inkább a viselkedést kormányzó ellenőrző rendszerek: tervek, előírások, szabályok, instrukciók...” (Geertz 1973, 49).

Történeti, illetve antropológiai közhely, hogy a kultúra talán legfontosabb mechanizmusa a szimbolizáció. Ebben az összefüggésben válik különösen fontossá Geertz második definíciója: a kultúra azon történetek összesége, melyeket magunkról mesélünk magunknak. E szimbolizáció megértéséhez rendkívül fontos a mögöttes motivációk megértése, azoké, melyek létrehoznak egy ‘imázst’, egy képet, melyet egy kívülállóval meg kell értetnünk (ld. a nemzetkarakterológiával és imagológiával kapcsolatos szakirodalmat; ezekre referenciák in Fülei – Szántó 1990 és Pataki – Ritóók 1999).

4.2 Kultúraértelmezés és a magyar kultúra tanítása

Ahhoz, hogy ezt a képet a kívülállóval meg tudjuk értetni, természetesen magunknak, a magyar kultúrán ‘belülállóknak’ is tudatosítanunk kell. Ezért kezdem a magyar kultúra tanítását – mind külföldi, mind magyar hallgatónak – mindig néhány eklatáns politikai/kulturális szimbolizációs példa elemzésével. A honfoglalás, Szent István, Mátyás király, Széchenyi és Kossuth, a magyar szabadságharcok története – bármely történelmi és kulturális példánál kimutatható, hogy az értelmezések története legalább annyira érdekes és a kultúra szempontjából jelentőségteljes, mint maga a vizsgált jelenség (erről bővebben írtam: Szönyi 1992). Az értelmezések történetében pedig jelen tárgyunk szempontjából különös hangsúlyt kapnak a magyar

történelemre vonatkozó külföldi értelmezések (ld. R. Várkonyi 1999 és Terestyéni 1999 szemléit, valamint Andrescu 1998 esettanulmányát).

Triviális példa, de naponta okoz kisebb-nagyobb konfliktusokat a következő szituáció: ha egy külföldi magyarok közé kerül, s különösen ha meghívják valamilyen baráti társaságba, ahol ünnepelnek, vagy csak egyszerűen előkerülnek a poharak is, biztosra vehető, hogy igen rövid időn belül a gyanútlan vendég Trianon kérdéskörének rejtjelmeiben találja magát. Azt hihetnénk, – s a külföldi különösen azt hiszi! – hogy ez pusztán egy ‘objektíven megközelíthető’ történelmi kérdés, ám mi jól tudjuk: ez korántsem így van. A lényeg a történelmi szimbolizáció mikéntje, a használó közösség elvárásai horizontjának megfelelően. („A kultúra azon történetek összessége, melyeket magunkról mesélünk magunknak.”) Ezt kell először tudatosítania a ‘magyar mint idegen kultúra’-tanárnak, hogy aztán sikeresen kísérelhesse meg a szimbolizációs jelentés átadását a tájékozatlan külföldi számára. Tapasztalatom szerint a magyarok többsége nincs felkészülve efféle feladatok megoldására, s nemigen talál a külföldi számára is érthető és elfogadható módot annak érzékeltetésére, hogy a Trianon kérdéskör mit is jelent a magyaroknak. A külföldi vendég udvarias közömbössége, vagy finom iróniája aztán gyakran vezet sértődéshez, összezőrdüléshez, xenofóbiához, vagyis a kulturális tolmácsolás fiaskóval végződik.

Második példám a művészettörténet területéről adódik. Megfigyeltem művészettörténetileg jól képzett emberek esetében is, hogy saját kanonizált értékeinket a befogadó várakozásait figyelembe nem vevően próbálták átadni: vagyis azt dicsérték például a modern magyar festészet történetében, amire mi általában büszkék vagyunk, amit az Európához való csatlakozásban fontosnak tartunk, tehát például Szinyeyi impresszionizmusát, Rippl-Rónai szecesszióját, a Nyolcak modernizmusát. Mindez szép, de figyelembe kell vennünk, hogy a nyugat-európai modernizmus jól ismert és nagyszerű impresszionizmust, szecessziót és kubizmust teremtett, a külföldit tehát ezen művészeink csak akkor fogják érdekelni, ha enciklopédikus ismeretekre törekszik és egy stíluson belül komparatív igényei vannak. Ebben az esetben olyan taktikával lehet figyelmét eme művészeti értékeinkre irányítani, ha azt hangsúlyozzuk: lám, még az európai művészet végvidékén, mostoha körülmények között is meg tudott gyökeresedni a nyugati művészet – különösen releváns ez a feladat, ha a középkori magyar művészet értékeit próbáljuk bizonygatni egy, mondjuk a katedrálisok hazájából érkezett franciának (egy érdekes párhuzam a magyar zene teljesítményeinek tolmácsolása, ld. Kárpáti 1999).

Természetesen olyan dolgok viszont fogják érdekelni a külföldit, melyek az ő kulturális horizontján unikumnak számítanak. Ilyen például a XIX. századi romantikus-historista festészetünk, melynek éppen történelmünket feldolgozó tematikája lehet egzotikusan vonzó, ám ebben áll nehézsége is: nagy festőink képei érthetetlenek maradnak azoknak, akik semmit sem tudnak II. Lajos, Hunyadi László, Zrínyi és Frangepán, netán Zách Klára sorsáról. E témakörben a kultúra oktatásának egészen más módszertant kell követnie, mint a korábbi példa, a magyar gótika, vagy az impresszionizmus esetében.

Nem kell csodálkoznunk, ha festészetünkben a külföldit a könnyen emészthető egzotikum, tehát a népi iskola, a rurális témák ragadják meg. Rossz politika, ha mindjárt azzal riasztjuk el, hogy az csak giccs, nem érdekes, bezzeg ami őt nem igazán érdekli, az hallatlan, összeméri értékeket képvisel. Nem azt akarom mondani ezzel, hogy saját értékeinket automatikusan adjuk fel és szolgálain próbáljunk figyelmet kelteni, sikert elérni, hanem csak azt, hogy kellően fel kell készülni a befogadó sajátos szempontjaiból, és hogy a két értékrendszer eltéréseit szakmailag is megalapozott tapintattal kell kezelni annak reményében, hogy valakit megnyerjünk kultúránknak (v.ö. Fülei-Szántó 1989).

Képzelnék el, a fenti szituáció milyen követelményeket állít azzal a fesztiválrendezővel szemben, aki külföldieket is vonzó művészeti kínálatot próbál szervezni a Pécsi Nyár, vagy a Szegedi Ünnepi Hetek rendezvénysorozatába. Vagy képzelnék el azt a magyar lektort, aki a beszédgyakorlat órán megkérdezi tanítványait, hogy a nyári szabadság alatt Magyarországon kalandozva milyen kiállításokat láttak, és azok hogyan tetszettek nekik. A fesztiválrendezőnek éppúgy művészettörténeti ismeretekre van szüksége, mint a lektornak, márpedig valamennyire is használható művészettörténetet nálunk a szakos hallgatókon kívül senkinek sem tanítanak a felsőoktatásban. De hiába is ismerik a magyar művészettörténetet fesztiválszervezőink és lektoraink, ha a további, imént taglalt készségeknek nincsenek birtokában, vagyis nem ismerik a kulturális „tolmácsolás” módszertanát.

5 A kulturális módszertanoktatás tartalmi határai

További súlyos dilemma, hogy hol húzzuk meg e módszertanoktatás anyagának tartalmi határait. Hol végződik a kultúra? Ha komolyan vesszük a már kétszer idézett Geertz-definíciót, akkor gyakorlatilag végtelen kiterjedésű tématerülettel állunk szemben, hiszen a magunkról magunknak mesélhető történetek tárgyköre behatárolhatatlan, s nincsen

olyan időben megtörtént esemény, vagy időben kimondott gondolat, melyhez ne tapadhatna szimbolikus interpretáció.

Következő példám arra utal, hogy a szokásos magyar képzés, még egyetemi szinten sem biztosítja a magyar kultúra bemutatásánál szükséges tartalmi spektrumot. Sajnálatosan megfigyelhető, hogy egy átlagos magyar bölcész – akár magyar szakos, akár nem – igen keveset tud a természet- és társadalomtudományok kiváló magyar képviselőiről, akik jelentősen hozzájárultak a XX. század világtudományának fejlődéséhez. Nem tudna kapásból felsorolni olyan magyar tudósokat, akik külföldi működésük során Nobel-díjat kaptak, sosem hallott azokról a magyar szellemi körökről, például a *Vasárnapi Kör*ről, melyek egyetemes gondolkodókat indítottak útnak a világban (Mannheim Károly, Hauser Arnold, Polányi Mihály); fogalma sincs a magyar pszichoanalízis hozzájárulásáról a freudizmus fejlődéséhez (Ferenczi, Róheim), szinte semmit sem tud Lukács Györgyről, legkevésbé azt, hogy munkássága még ma is fontos eleme a nyugati kulturális elméleteknek, s hogy ott többet idézik, mint itthon; nem tudja, hogy kik azok a jeles mai magyar tudósok, akik külföldön is elismerésre méltó munkásságot fejtenek ki, akár úgy, hogy hazai egyetemi katedrájuk mellett valamely külföldi intézményben is rendszeresen tanítanak (Kornai János, Berend T. Iván, Szelényi Iván, Szegedy Maszák Mihály, Kulcsár Szabó Ernő stb.); nem ismeri a magyar zene hozzájárulását a modern zenetörténethez, s ugyancsak nem tud a magyar zenei előadóművészek nemzetközi sikereiről stb. Márpedig sem egy magyar lektor, sem egy kultúratanácsos nem hivatkozhat arra, hogy a magyar felsőoktatásban ismeretlen tantárgy a tudománytörténet, vagy hogy ő történetesen nem szereti a komoly zenét... (a magyar tudomány teljesítményeinek külföldi recepciójához ld. Abonyi 1999 és Endrei 1999).

A felsorolással érzékeltetni akartam, hogy mennyi olyan fontos kérdésben kellene – a magyar kultúra tanításának módszertani foglalkozásain – eligazítanunk magyar hallgatóinkat, melyekben nemzeti képzésük során fehér foltok maradnak.

6 Konklúzió helyett

Kérdésselvetéseimmel annak a meggyőződésemnek kívántam hangot adni, hogy a magyar kultúra tanításának módszertana – mint önálló tantárgy – kulcsszerepet kell hogy kapjon a „Magyar mint idegen nyelv; hungarológia” akkreditált egyetemi szak tantervében. Továbbá arra is utalni kívántam, hogy milyen sokágú problémarendszerrel kell

annak szembenéznie, aki e tantárgy tematikájának kidolgozásába belevág. Két első példám – Trianon-komplexus és a művészettörténetből vett – elsősorban módszertani jellegű problémákat vetettek fel, míg a harmadik, a tudománytörténeti, arra utalt, hogy a szokásos magyar képzés, még egyetemi szinten sem biztosítja a magyar kultúra bemutatásánál szükséges tartalmi spektrumot. További megfontolás tárgyát képezheti, hogy e tartalmi hiányosságok pótlására a módszertani óra-e a legalkalmasabb, vagy inkább további szaktárgyi órák bevezetésére lenne-e szükség. Akárhogy is érvelünk, egy dolog világos: a magyar kultúra professzionális közvetítését csak jól átgondolt szakmai képzéssel biztosíthatjuk, ennek megalapozásához pedig szakmai közéletre, eszmecserekre és együttműködésre van szükség. Ezt kívánja segíteni a most megújult *Hungarológia* folyóirat is, és a fenti rövid szemlémben felvetett problémakörnek két rovatával is vita- és módszertani fórumot kíván nyújtani. Az általam szerkesztendő „Komparatisztika” rovat olyan cikkeket közöl, melyek úgy vizsgálják egy-egy irodalmi, művészeti, kulturális témát vagy jelenséget magyar és külföldi összehasonlító megközelítéssel, hogy az összehasonlítás célja a külföldi olvasó számára a magyar kultúra megértését szolgálja. Mivel e folyóirat nyelve magyar, természetesen nem az az elsődleges cél, hogy e cikkeket külföldi olvasók közvetlenül tanulmányozzák, hanem inkább az, hogy általuk példát mutassunk a magyar kultúra gyakorló és leendő tanárainak a problémafölvetések és megoldások mikéntjét illetően. Folyóiratunk másik rovata, a „Műhely” többek között a hungarológiaoktatás dokumentumait kívánja bemutatni és vitára bocsájtani. Itt kerülhet majd sor reményeink szerint tantervek közzétételére és olyan szakmai viták lefolytatására, melynek eredményeként jómagam *A magyar kultúra oktatása külföldieknek* tantárgy tantervének (tovább)fejlesztését és színvonalának jelentős emelését remélem.

Hivatkozások

- Abonyi Iván. 1999. „Adalékok egyes magyar (származású) kutatók és eredményeik külföldi megítéléséhez”. In Pataki–Ritoók 1999, 181-6.
- Andrescu, Gabriel. 1998. „The Transylvanian Issue and the Issue of Europe.” *The Hungarian Quarterly* 1998.4 (Winter): 56-64.
- Endrei Walter. 1999. „Magyar természettudósok és műszaki alkotók külföldi enciklopédiákban.” In Pataki–Ritoók 1999, 187-92.
- Fülei-Szántó Endre. 1989. „Hungarológia és európaiság.” *A hungarológia oktatása* 3.5-6: 3-10. — 1990. „A nemzetkarakterológia mint diszciplína.” *A hungarológia oktatása* 4.7-8: 3-6.

- Gadamer, Hans Georg. [é.n.]. „Szöveg és interpretáció”. In Bacsó Béla ed., *Szöveg és interpretáció*, Budapest: Cserépfalvi, 17-43.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books; — 1994. *Az értelmezés hatalma*. Vál. Niedemüller Péter. Budapest: Századvég
- Kárpáti János. 1999. „Az ungarescától az *Allegro barbaroig*. A magyar zene külföldi fogadtatása”. In Pataki–Ritoók 1999, 197-206.
- Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond eds. 1999. *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémiai (Magyarország az ezredfordulón. Műhelytanulmányok)
- R. Várkonyi Ágnes. 1999. „Történelmünk nemzetközi jelenlétének alternatívái”. In Pataki–Ritoók 1999, 105-15.
- Szőnyi György Endre. 1992. „Hungarian Idiosyncrasies Explained to Foreigners”. In György Kukovecz ed. *Teaching Modern History. Experiences and Prospects*. Szeged: JATEPress, 29-37.
- Terestyéni Tamás. 1999. „Magyarország-kép néhány mértékadó nyugati sajtótermékben.” In Pataki–Ritoók 1999, 163-80.